

De Johanniter Orde in Nederland. Protestantse adel in een moderne maatschappij

Noblesse oblige: Een onderzoek naar de Johanniter Orde vanaf de jaren '50

Bachelorscriptie Geschiedenis
Elbert Mulder
s4253914
Nijmegen, juni 2015

Begeleiding: dr. D. Raeymaekers

“34 Alsdan sal de Coninck seggen tot de gene de tot sijner rechter-[handt zijn], Komt ghy gesegende mijns Vaders, be-erft dat Coninckrijck, 't welck u bereyt is van de grontlegginge der werelt.

35 Want ick ben hongerich geweest, ende ghy hebt my te eten gegeven: Ick ben dorstich geweest, ende ghy hebt my te drincken gegeven: Ick was een vremdelinck, ende ghy hebt my geherberght.

36 [Ick was] naeckt, ende ghy hebt my gekleedt: Ick ben kranck geweest, ende ghy hebt my besocht: Ick was in de gevanckenisse, ende ghy zijt tot my gekomen.

37 Dan sullen de rechtveerdige hem antwoorden, seggende, Heere, wanneer hebben wy u hongerich gesien, ende gespijsigt? ofte dorstich, ende te drincken gegeven?

38 Ende wanneer hebben wy u een vremdelingh gesien, ende geherbergt? ofte naeckt ende gekleedet?

39 Ende wanneer hebben wy u kranck gesien, ofte in de gevanckenisse, ende zijn tot u gekomen?

40 Ende de Coninck sal antwoorden ende tot haer seggen, Voorwaer segge ick u, voor soo veel ghy [dit] een van dese mijne minste broeders gedaen hebt, soo hebt ghy [dat] my gedaen.

41 Dan sal hy seggen oock tot de gene die ter slincker-[handt zijn], Gaet wech van my ghy vervloecte in het eeuwige vyer, 't welck den Duyvel ende sijne engelen bereydt is.”

[Mattheüs, 25:34-41]

Voorwoord

De adel en onze adellijke medemens. Ze blijven velen in onze hedendaagse maatschappij fascineren en tot de verbeelding spreken. Het is een fascinatie die voor een gedeelte te verklaren is aan de hand van het feit dat er in onze moderne maatschappij nog steeds mensen zijn die door hun afkomst een titel krijgen en daarmee automatisch tot de elite van Nederland behoren; een elite bestaande uit zo'n 7700 adellijke mensen, de een trotser op zijn afkomst dan de ander.¹ Vast staat echter wel dat deze 7700 edelen nog steeds op een grote belangstelling vanuit het Nederlandse volk kunnen rekenen. Vragen die hierbij oprijzen zijn: wat heeft de adel in onze vaderlandse geschiedenis betekend, wat voor functies bekleden de leden ervan tegenwoordig, hoe komen ze hieraan en hoe representeert de adel zich tegenwoordig? Allemaal vragen die de afgelopen decennia door verschillende historici zijn behandeld en besproken. Opvallend hierbij is dat er een tijd in Nederland is geweest dat adel en het spreken over je adellijke afkomst absoluut niet bonton was. Met name in de roerige jaren '60 en '70 was dit het geval. In een maatschappij die wars was van tradities, gebruiken en autoriteit was een adellijke titel niet meteen iets om trots op te zijn.

De laatste, pakweg vijftien jaar, zien we echter dat adel en adellijke afkomst steeds meer in de belangstelling komen te staan. Dit is onder andere te zien aan de publicaties van adeldeskundige en historicus Yme Kuiper. Zijn publicaties over onder andere de oude Friese adel, maar ook over de huidige relevantie en zelfrepresentatie van adel in Nederland tonen aan dat er nog steeds belangstelling vanuit wetenschappelijke hoek is voor de adel in Nederland. Daarop aansluitend moet het tijdschrift voor adelsgeschiedenis 'Virtus' ook genoemd worden. Dit wetenschappelijke tijdschrift heeft tot doel: 'het bevorderen van de beoefening van en de kennis over de geschiedenis van de (Nederlandse) adel'.²

Ook buiten het wetenschappelijke veld is er sprake van een steeds groter wordende interesse voor de adel en haar hedendaagse maatschappelijke positie. Hierbij valt te denken aan het televisieprogramma 'Hoe heurt het eigenlijk' van journalist Jort Kelder. Zijn televisieprogramma geeft een kijkje in het dagelijks leven van baronnen, graven en freules in Nederland en Europa. In deze programma's staat eigenlijk altijd één vraag centraal: Hoe onderscheidt de adellijke man of vrouw zich (op vaak subtiele wijze) van zijn of haar niet-adellijke medemens? Tevens zijn er meerdere populaire boeken verschenen over de adel in Nederland. Een standaardwerk dat daarbij zeker genoemd moet worden is *Hoog geboren. 250 jaar adellijk leven in Nederland* van historica Ileen Montijn. Ook in de media is er de laatste tien jaar een toename waar te nemen in het aantal publicaties over de adel. De laatste twee jaar al zijn er tweeëndertig artikelen te vinden over de functie en relevantie van de adel in Nederland. Deze artikelen slaan weliswaar dikwijls terug op eerder genoemde wetenschappelijke publicaties, toch geven kranten nog steeds ruimschoots aandacht aan dit onderwerp.

In mijn eigen fascinatie en zoektocht naar adel in Nederland stuitte ik op een aflevering over adel in Nederland van het programma 'de Hokjesman' van programmamaker en regisseur Michael Schaap. In zijn programma deed Schaap onderzoek naar verschillende subculturen in Nederland. Zo ging hij onder andere langs bij mariniers, socialisten en antroposofen. Maar ook bij adel. In zijn programma bezocht Schaap ook de zogenaamde jaarlijkse Ridderdag van de Johanniter orde in Nederland. Er werden beelden getoond van mensen die rondliepen in zwarte gewaden met een wit kruis. Tevens waren er beelden van jongeren die door middel

---

¹ Ileen Montijn, *Hoog geboren* (Amsterdam, 2012), 13.

² 'Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis' <http://www.adelsgeschiedenis.nl/> (21 mei 2015).

van een ceremonie en zwaardslagen werden geïnaugureerd als volwaardig ridder. Dit alles intrigeerde mij. Waarom liepen deze mensen rond in zwarte gewaden, waar diende de ridderslag voor en wat was hun overeenkomst en doel?

Op deze manier ben ik me meer en meer gaan verdiepen in de Johanniter in Nederland. De Johanniter Orde stamt oorspronkelijk af van de Hospitaalridders uit Jeruzalem. Zij verzorgde aldaar de kruisridders die op kruistocht waren gegaan. In Nederland heeft de Johanniter Orde vanaf 1909 tot doel gehad om in Nederland hulp te bieden aan mensen die dat nodig hebben. Op 30 april 1909 werd de Nederlandse tak van de Johanniter opgericht door wijlen Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Hendrik. Tot op de dag van vandaag bestaat de Orde en vervult zij talloze functies in onze maatschappij. In de jonge geschiedenis van de Johanniter Orde in Nederland zijn er nog maar weinig wetenschappelijke publicaties over de Orde gepubliceerd. Ter ere van het 100-jarig bestaan van de Orde is er in 2009 in opdracht van de Orde een jubileumboek op laten stellen: *100 jaar Johanniter in Nederland*.

Aansluitend op dit gedenkboek zou ik in mijn scriptie graag onderzoek willen doen naar zelfrepresentatie van de Johanniter Orde sinds de jaren '50. Naar deze zelfrepresentatie, ook door de tijd heen, is tot nu toe geen onderzoek gedaan. Het motto en de inspiratiebron van de Orde heeft u op tweede bladzijde van deze scriptie kunnen lezen. Het komt uit het Bijbelboek naar de evangelist Johannes. In een maatschappij als de onze verwijst de Orde nog steeds naar de Bijbel. Het mag voor de leden een inspiratiebron zijn om vanuit deze tekst, goede dingen te doen voor de medemens.

Inleiding

Een onderzoek naar de Johanniter Orde staat niet op zichzelf. Vanaf de oprichting in 1909 is er, vooral uit eigen kring, een flink aantal publicaties gepubliceerd over de eigen geschiedenis. Het gaat hierbij dan vooral om verslagen van de zogenaamde jaarlijks terugkerende 'Ridderdagen', of om publicaties die rekenschap geven over de functies en taken die de Orde vervult. Daarnaast is er vanuit eigen kring sprake van een zogenaamd 'Mededelingenblad'. Dit blad werd vanaf 1949 eens per kwartaal uitgegeven, in 2005 veranderde de naam in 'Johanniter nieuws', waarna het blad nog maar drie keer per jaar verscheen. Naast deze mededelingenbladen van de Orde zelf, verschenen er vanaf 1974 met de oprichting van de 'Stichting Johanniter Hulpverlening' zogenaamde contactbladen. Veel van deze publicaties zijn terug te vinden en te raadplegen in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. Om antwoord te krijgen op de hoofdvraag zal ik veel informatie halen uit deze contactbladen. Ze geven onder andere een beeld van de werkzaamheden van de Orde, een verslag van de eerder genoemde 'Ridderdagen' en het blad bevat een vaste rubriek namens de voorzitter ook wel landcommandeur genoemd.

Naast deze rijke interne bronnen, is er ook een aantal bronnen van buitenaf over de Johanniter Orde gepubliceerd. Het gaat hierbij echter veelal om mensen die op een of andere manier betrokken zijn bij de Orde, of dit zijn geweest. Dit is onder andere het geval bij het eerder genoemde gedenkboek *100 jaar Johanniter Orde in Nederland*. Dit gedenkboek is geschreven in opdracht van de Orde zelf en vele leden van de Orde hebben er aan meegewerkt. In mijn onderzoek kan het echter ook bijzonder interessant zijn om te kijken naar hoe en of de Orde naar buiten treedt met haar werkzaamheden. Dit alles leidt tot de volgende vraagstelling:

Vraagstelling

Hoe is de Johanniter Orde vanaf de jaren '50 omgegaan met haar plek in een moderniserende en seculariserende maatschappij?

Met al deze publicaties over de Orde en deze onderzoeksvraag wil ik een nieuw blik werpen op het onderzoek naar de rol van de hedendaagse adel in Nederland. In die zin, dat met deze specifieke casestudy wordt gekeken naar de zelfrepresentatie van de Johanniter Orde in onze maatschappij. Waar er veel bestaande literatuur is over de eerder genoemde specifieke adellijke families en hun charitatieve bezigheden, is er nog bijzonder weinig aandacht geschonken aan de functie en de werkzaamheden van adellijke Ordes in Nederland. Met dit onderzoek wordt hopelijk een stukje van die leemte gevuld. Het specifieke tijdstip van de jaren '50 is gekozen vanwege het feit dat er vanaf dat moment publicaties uit eigen kring ontstaan over hoe de Orde in de samenleving heeft geacteerd en in de toekomst zou moeten optreden. Op die manier kan worden gekeken naar de evolutie die de Orde vanaf de jaren '50 heeft ondergaan in het vinden van een plek in een moderne maatschappij.

Deze hoofdvraag zal dus voor een groot gedeelte beantwoord worden aan de hand van publicaties uit eigen kring. Wat is er in de verschillende nieuws- en contactbladen terug te vinden over de plek van een adellijke orde in onze maatschappij? In hoeverre is de orde hiermee bezig en hoe wil men dit naar buiten uit dragen? Wat doet men met de eis dat nieuwe leden af moeten stammen van een adellijk, protestants geslacht? Enige voorstudie leert ons namelijk dat er binnen de orde vanaf de jaren '60 volop gediscussieerd is over of de Orde niet (nog) meer naar buiten zou moeten treden en extra leden moet werven door de eis van het protestantse karakter te laten vallen. Het is zelfs zo dat er binnen de Orde stemmen zijn

opgegaan en nog steeds opgaan om ook soepeler om te gaan met de eis dat een lid van adel moet zijn. Het kon, volgens sommige leden, dan ook een goed idee zijn om de niet-adellijke echtgenotes van leden ook toe te laten treden tot de Orde. Van dit alles is echter nog niks bewaarheid.

De hoofdvraag is onderverdeeld in een aantal deelvragen die elk een bepaald onderdeel van de hoofdvraag willen uitlichten en beantwoorden. In de status quaestiones wordt een tweetal publicaties over de oudste geschiedenis van de Orde behandeld. Tevens bestaat er een publicatie over hoe de hedendaagse Johanniter Orde rendeert in een moderne maatschappij. Het tweede hoofdstuk gaat dieper in op de historie van de Orde en kijkt daarbij vooral naar de oprichting in 1909 in Nederland. Het is belangrijk om enig begrip te hebben oudste geschiedenis van de Orde, omdat vanuit die tijd er veel gebruiken en tradities zijn overgenomen. Het derde hoofdstuk legt de nadruk op hoe in de Orde omgegaan is met het protestants christelijke karakter; ging men zich hier in de loop der tijd voor schamen, of werd het juist een nieuwe inspiratiebron? Het hoofdstuk over de zelfrepresentatie zal ingaan op hoe de Orde zich door de jaren heen zag en vooral ingaan op hoe het zichzelf nu ziet. In het afsluitende en vijfde hoofdstuk zullen uit de beschreven eerdere hoofdstukken de nodige conclusies worden getrokken.

Deelonderwerpen

1. *Status quaestiones*
2. *Een behoefte aan maatschappelijke dienstbetoon*
3. *Een protestants christelijke orde?*
4. *Zelfrepresentatie, 'Johanniter 2.0'*
5. *Conclusie*

1. *Status quaestiones*

Een eerste publicatie waar we niet omheen kunnen is de doctoraalscriptie van advocaat en ridderorde-expert Hans Hoegen Dijkhof: *The Legitimacy of Orders of St. John: a historical and legal analysis and case study of a para-religious phenomenon*. Deze, met name juridische publicatie over de geschiedenis en de huidige juridische status van de 'Ordes van St. John' in Europa stelt een paar opmerkelijke stellingen. Zo stelt Hoegen onder meer dat de huidige Johanniter Orde in Nederland helemaal geen directe verwantschap heeft met de oude Orde in Jeruzalem.³ Met de oprichting van de orde op 30 juli 1909 door Z.K.H. prins Hendrik kreeg de orde de statutaire naam van 'Commanderij Nederland der Johanniter-Orde'. Daarmee was de orde in Nederland geen onafhankelijk organisatie, maar een aftakking van de 'Commenderij van de Balije van Brandenburg', in Duitsland.⁴ Door de grote spanningen ten tijde van de Tweede Wereldoorlog scheidde de Orde zich in 1946 af van de 'Balije van Brandenburg' en ging hierna verder onder de naam: 'Johanniter Orde in Nederland'. De schrijfwijze van 'Johanniter' in plaats van het Nederlandse 'Johannieter' toont nog wel de Duitse oorsprong van de Orde. Hoegen meent dat de orde met de aftakking van de 'Balije van Brandenburg', onreglementair afwijkt van de statuten van de Ordes van St. John: 'Because of the fact that the organisation quickly made itself independent from the Balley of Brandenburg after the Second World War, it only then became more of an independent association. It deliberately cut its relations with this Balley, for reasons known to it. The Johanniter Orde then cannot invoke anymore that it is a part of this Balley.'⁵ Te meer meent Hoegen dat het niet terecht is dat de orde zich beroept op het feit dat het is opgericht bij Koninklijk besluit: 'According to the statutes of 2004, the Johanniter Order was formed by Royal Decree of 31 July 1909. This is not correct, respectively creates a wrong impression. Indeed, in the past it was required to obtain Royal approval on forming an association. This was a form of supervision on the formation of an association, abolished in 1976. This supervision did not have the same meaning as the present 'Royal Approval'. In the past every association was 'royal', in the sense that to be able to form it, Royal approval, i.e. approval by the Ministry of Justice, which approval was called 'Royal Approval', had to be obtained.'⁶

Het gegeven dat de Johanniter Orde in Nederland eigenlijk niet afstamt van de officiële orde van St. John speelt binnen de orde echter geen rol. Sterker nog, in het Johanniter nieuws van april 2007, wordt er wel aandacht besteed aan de publicatie van Hoegen, maar op de niet officiële status van de orde wordt niet ingegaan.⁷

De tweede publicatie over, vooral de historie, van de Johanniter orde is van historica Johanna Maria van Winter. Haar werk uit 1998 *Sources concerning the Hospitallers of St. John in the Netherlands, 14th-18th centuries* wordt als standaardwerk over de geschiedenis van de Orde gezien. In de publicatie van Van Winter wordt veel gebruikt van originele bronnen, die geschreven zijn in hun oorspronkelijke taal. Het gaat hierbij veelal om brieven van verschillende zogenaamde landcommandeurs over de gang van zaken in hun balije. Er wordt ingegaan op hoe de Orders of St. John uitwaaierde over Europa. Van Winter legt hierbij de nadruk op de overgang van het aanvankelijk verzorgende karakter van de orde naar een zowel verzorgende als militaire orde. We moeten er volgens Van Winter namelijk goed rekening mee houden dat de Orde of St. John eerst en vooral werd opgericht om zijn verzorgende karakter voor zieken en zwakken. Omdat dit werk veel gevaar met zich meebracht, werden er ook ridders ingehuurd die de verplegers moesten beschermen. Deze ridders hoorden aanvankelijk nog helemaal niet bij de Orde zelf.⁸

---

³ Hans Hoegen Dijkhof, *The legitimacy of Orders of St. John : a historical and legal analysis and case study of a para-religious phenomenon* (Amsterdam, 2006), 319.

⁴ Dijkhof, *The legitimacy of Orders of St. John*, 319.

⁵ *Ibidem*, 320.

⁶ *Ibidem*, 317.

⁷ Auteur onbekend, 'Publicaties', *Johanniternieuws*, (april 2007).

⁸ Jhr. C.H.C. Flugé van Aspermont, *De Johanniter-Orde in het Heilige Land, 1100-1292* (Assen, 1957), 32.

Tot slot gaat Van Winter in op haar andere grote specialiteit: ministerialiteit.⁹ Ze beschrijft hoe zogenaamde ministerialen minder in aanzien stonden dan de echte adel, maar toch ridder kon worden in de 'Order of St. John': 'It was until de Modern Time, when many ancient noble families had died out, that outside Holland and Zeeland an assimilation occurred that transformed the entire knighthood into nobility. For this reason, knights from both Orders in the sixteenth, seventeenth and eighteenth century can safely be called nobles, even if their progenitors may have been *ministeriales*.'¹⁰

De doctoraalscriptie van historicus Marius Kolff getiteld *De civil society en oude ridderorden* vergelijkt de Duitse 'Johanniter Unfall-hilfe' met de Nederlandse Johanniter Orde. Hierbij wordt er voornamelijk getoetst aan statuten en cijfers in hoeverre beide ordes overeenkomen. De publicatie van Kolff komt erop neer dat de Duitse tak van de Johanniter Orde op een professionelere manier is georganiseerd. Bestuur en organisatie in Nederland kunnen hier nog een voorbeeld aan nemen volgens Kolff. Het is echter de vraag in hoeverre we de publicatie van Kolff serieus moeten nemen. In die zin, dat Kolff meent dat de organisatie van de Johanniter Orde niet in staat is om bijvoorbeeld hulpverlening bij een oorlog te verlenen.¹¹ Deze constatering gaat echter voorbij aan de hedendaagse doelstellingen, waarbij oorlog niet meer wordt meegenomen in de beleidsplannen.

Helaas is er binnen het Nederlandse wetenschappelijke veld verder weinig tot geen onderzoek verricht naar de Johanniter Orde en haar werkzaamheden. In die zin mag deze Bachelorscriptie ook opgevat worden als een stukje pionierswerk.

---

⁹ Zie Johanna Maria van Winter, *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen* (Groningen, 1962).

¹⁰ Johanna Maria van Winter, *Sources concerning the Hospitallers of St. John in the Netherlands, 14th-18th centuries* (Leiden, 1998), 10.

¹¹ Marius Kolff, *De civil society en oude ridderorde* (Rotterdam, 2004), 50-54.

2. Een behoefte aan maatschappelijk dienstbetoon?

De geschiedenis van de Johanniter orde in Nederland, is in tegenstelling tot de geschiedenis van de algehele Orde van St. John niet zo ingewikkeld en gecompliceerd. Toch is het van belang om ook een stukje voorgeschiedenis van de algehele orde mee te nemen. Vanuit die traditie is de Johanniter orde in Nederland immers opgericht, verder zijn naamgeving en tradities nog veelal in overeenkomst met de oorspronkelijke Orde van St. John.

De Johanniter Orde, genoemd naar Johannes de Doper (Sint Jan), ontstond in het Jeruzalem in de eerste helft van de twaalfde eeuw. De Orde was een voorzetting van een hospitaalbroederschap die al in de elfde eeuw in Jeruzalem aanwezig was. Nog voordat er kruistochten naar het Heilige land werden belegd, had het broederschap een verzorgende functie voor arme en zieke pelgrims. Het broederschap was dan ook vanuit altruïstische motieven opgericht door kooplieden uit Amalfi in Italië. Toen met de eerste kruistocht in 1099 onder leiding van Godfried van Bouillon er vele gewonden vielen, verzorgden de broeders en zusters van het broederschap de ridders en andere gewonden. Uit dankbaarheid voor deze diensten schonk Godfried het broederschap een ridderhofstede en twee ovens in Jeruzalem.¹²

Vanaf dit moment kunnen we spreken van een omvorming van een ziekenhuisbroederschap naar een geestelijke ridderorde met zogenaamde milites, cappelani en servientes. Met de kruistochten die verder naar het Heilige Land werden belegd, hielp de Orde namelijk niet alleen met het verzorgen van zieken en gewonden, maar had het nu ook een militante functie. De Orde ontving sinds de Eerste Kruistocht namelijk onroerende goederen in het Heilige Land en Europa. De opbrengst van deze onroerende goederen was in eerste instantie bestemd voor de ziekenhuizen van de Orde in Jeruzalem.¹³ In 1130 werden edelen en ridders voor het eerst statutair erkend en was de omvorming van een hospitaalbroederschap naar een geestelijk ridderschap definitief.¹⁴ Hierbij moet opgemerkt worden dat geestelijke ridderorden iets totaal nieuws waren in de twaalfde eeuw. Het voorbeeld voor de Johanniter in die tijd was een andere groepering met zorg voor pelgrims in het Heilige Land: de Orde van Tempeliers.¹⁵

Omdat de Orde over geheel Europa uitwaaierde, was het weldra noodzakelijk een goede organisatiestructuur neer te zetten. Hiertoe werd een systeem van zogenaamde commanderijen, balijen, prioraten en tongen ontwikkeld. Elk van deze gebieden had een eigen titularis aan het hoofd, die verantwoordingen was verschuldigd aan de grootmeester en het Generaal Kapittel.¹⁶ De grootmeester was het hoofd van alle gebieden tezamen, iedereen binnen de Orde was aan hem absolute gehoorzaamheid verschuldigd. De grootmeester, op zijn beurt, was weer verantwoording schuldig aan de het Generaal Kapittel. Het Generaal Kapittel bestond uit de hoogwaardigheidsbekleders van de prioraten en van een aantal belangrijke balijen en kwam eenmaal in de vijf jaar bijeen. Door de onderlinge afhankelijkheid moesten beide instanties elkaar controleren en in evenwicht houden.¹⁷

---

¹² Monda Heshusius, *Honderd jaar Johanniter Orde in Nederland 1909-2009* (Amsterdam, 2009), 24.

¹³ Heshusius, *Honderd jaar Johanniter Orde in Nederland*, 23.

¹⁴ *Ibidem*, 17.

¹⁵ *Ibidem*, 21.

¹⁶ Jhr. Mr. Dr. E.A. van Beresteyn, *Geschiedenis der Johanniter-Orde in Nederland tot 1795* (Assen, 1934), 26-27.

¹⁷ Van Beresteyn, *Geschiedenis der Johanniter Orde*, 45.

Tot de reformatie in Europa bestond de Johanniter Orde uit acht tongen of taalgebieden: Provence, Auvergne, France, Aragon, Angleterre, Alemagne (waar het Nederlandse grondgebied toebehoorde) en Castilia. Door de oprukkende Turken en de tegenvallende prestaties van de kruisridders zag de Orde zich genoodzaakt om in 1191 te verhuizen naar Akko in het huidige noorden van Israel, naar Cyprus in 1291 en in 1309 naar Rhodos.¹⁸ In 1522 ging Rhodos echter ook verloren en zwierf de Orde gedurende zeven jaar door Zuid-Italië. Keizer Karel V schonk de Orde in 1530 het eiland Malta, vanaf dat moment werd de Orde ook wel de Maltezer Orde genoemd. Na de verovering van Malta door de Napoleontische troepen, vestigde de Orde zich na enige omzwervingen in Rome. Tot op de dag van vandaag heeft de Maltezer Orde een heel klein extraterritoriaal gebied, in het klein vergelijkbaar met Vaticaanstad.

Wat betreft het Nederlandse grondgebied is er in 1122 al sprake van monniken die zich Jerosolimitani noemden.¹⁹ Dit is dus nog voor de oprichting van de Johanniter Orde als geestelijke ridderorde. Verder is er tot de Reformatie sprake van tweeëntwintig verschillende commanderijen ressorterend onder de Balijes van Utrecht, Haarlem, Arnhem, Steinfurt en Chantraine. Met het Plakkaat van Verlatinghe uit 1581 werd de Spaanse heerser Filips II afgezet en verklaarde de Nederlanden zich als onafhankelijk. Hiermee werden ook de goederen en gebieden in handen van de toen nog Rooms-Katholieke Johanniter Orde onteigend, met uiteindelijk doel dat de Orde zou uitsterven. Vanaf dat moment kunnen we niet meer spreken van een 'Orde of St. John' in Nederland. De edellieden die tot de Orde behoord hadden bleven natuurlijk veelal Rooms-Katholiek, maar kwamen niet meer in die hoedanigheid als Orde bijeen.²⁰

Binnen de Duitse tong was er echter de Balije Brandenburg die zich in de zestiende eeuw tot het Lutheranisme bekeerde. Protestantse edelen uit de gebied maakten zich min of meer los van het hoofdkwartier op Malta en vormden op die manier de 'Johanniterorden'. Deze werd echter in 1810 door de koning van Pruisen opgeheven. In 1852 werd de Orde weer heropgericht en bestaat tot op de dag van vandaag.²¹

Bij de oprichting in Nederland moeten we zoals eerder gezegd teruggaan tot de geboortedag van prinses Juliana, 30 april 1909. Er was echter in 1875 ook al sprake van een poging tot het heroprichten van de Johanniter Orde.²² Baron d'Ablaing van Giessenburg was een van de voortrekkers van deze poging tot heroprichting. De poging mislukte echter schromelijk, omdat Koning Willem III het absoluut niet zag zitten dat Nederlandse edellieden voor een gedeelte soeverein zouden zijn aan een Duitse vorst.²³ Met het ten tonele komen van wijlen Z.K.H. Prins Hendrik, 35 jaar later lag de situatie geheel anders.

De echtgenoot van wijlen H.K.H. Wilhelmina was namelijk zeer begaan met liefdadigheidswerk en de sociaaleconomische omstandigheden in Nederland. Zo was Hendrik al eerder voorzitter geworden van de 'Nederlandsch padvindere' en het Nederlandse 'Rode Kruis'.²⁴ Al dit werk werd zeer aangemoedigd door de Nederlandse regering. Met de heroprichting van de Johanniter Orde in Nederland had Hendrik echter veel meer voor ogen

---

¹⁸ Heshusius, *Honderd jaar Johanniter Orde in Nederland*, 20.

¹⁹ Van Winter, *Sources concerning the Hospitallers of St. John in the Netherlands*, 24.

²⁰ Van Beresteyn, *Geschiedenis der Johanniter Orde*, 27.

²¹ Heshusius, *Honderd jaar Johanniter Orde in Nederland*, 41.

²² *Ibidem*, 41-42.

²³ *Ibidem*, 42.

²⁴ *Ibidem*, 42.

dan een puur liefdadige of charitatieve doelstelling: ‘Het heroprichten van exclusief aristocratische instellingen als de Johanniter Orde kan worden beschouwd als een reactie op het verlies van politieke en sociale macht. Dat geldt niet alleen voor Nederland, maar ook voor Duitsland. De Duitse Balije Brandenburg van de Johanniter Orde is net zo goed een *Neugründung*. Een negentiende-eeuwse, geen twintigste-eeuwse. Een schepping van koning Friedrich Wilhelm IV van Pruisen, die in de jaren 1840-1850 verschillende Orden in het leven roept, in een poging om de monarchie te herstructureren en de rol van de adel opnieuw te definiëren.’²⁵ Aldus historicus Kees Bruin in zijn hoofdstuk in het jubileumboek over de heroprichting van de Orde.

Deze constatering is te meer interessant omdat Prins Hendrik met de heroprichting vooral en als eerste zichzelf bediend lijkt te hebben.²⁶ Met de heroprichting viel de Nederlandse Johanniter Orde nu als commanderij onder de Balije Brandenburg. Als zogenaamd landcommandeur kreeg Hendrik daarbij een plaats binnen het Kapittel van de Balije Brandenburg. Daar kwam hij in aanraking met een aantal zeer hoge Duitse edelen zoals vorst Castell-Castell, graaf Arnim en de meest belangrijke voor Hendrik: de groothertog van Mecklenburg, het familiehoofd van zijn tak.

Met het oog op de hoofdvraag kunnen we uit het voorgaande constateren dat de heroprichting van de Johanniter Orde in Nederland niet te doen was om liefdadigheidswerk te ontplooiën. In de eerste plaats was het een conservatieve reactie op het verlies aan politieke en sociale macht en daarnaast bood de Johanniter Orde een uitgelezen mogelijkheid om te netwerken binnen en een exclusief verband, waarbinnen macht en aanzien nog een grote rol speelde: ‘Naast de *charitas* is er immers de exclusiviteit, het ritueel, het kruisvaarderverleden, de nauwe band met het hof.’²⁷

Waar er ten tijde van de Eerste Wereldoorlog al spanningen en vragen waren over aan welke kant de Nederlandse edelen hoorden, werd dit naar aanloop van de Tweede Wereldoorlog veel sterker. Het Kapittel had aan de Nederlandse edelen financiële hulp gevraagd en veel Duitse Johanniters hadden steun betuigd aan Adolf Hitler. Dit stuitte de meeste Nederlandse Johanniters zeer tegen de borst. In 1946 werd dan ook een brief gestuurd aan prins Oscar van Pruisen, Herrenmeister te Potsdam, waarin gesteld wordt: ‘*dasz nach all demjenigen das unser Land und Volk erfahren haben müssen und in Erwägung der Stellungnahme seitens der Führung der Balley Brandenburg, es unmöglich für uns ist, weiter Teil der Balley auszu machen.*’²⁸ Met de afscheiding van de Duitse tak werden de statuten gewijzigd en de naam werd veranderd in die van St. Jan.

De heroprichting van de Orde in 1909 betekende niet alleen dat protestantse edellieden de mogelijkheid kregen zich weer te profileren, maar ook een bevestiging van adellijke verzuiling. De Johanniter Orde liet zich er op voorstaan het verband te zijn voor de evangelische, protestantse adel. De katholieke edelen in Nederland moesten hun eigen Orde heroprichten. Dit gebeurde, als reactie op de oprichting van de Johanniter Orde, dan ook in 1911. Op deze manier werden oude tegenstellingen nog eens benadrukt.

Tot op de dag van vandaag trekken de Johanniters en Maltezers gescheiden op. Toch bestaan er tussen beide Ordes goede relaties en verstandhoudingen. Zelfs zo goed dat er, ook in

---

²⁵ Heshusius, *Honderd jaar Johanniter Orde in Nederland*, 50.

²⁶ *Ibidem*, 50.

²⁷ *Ibidem*, 51.

²⁸ *Ibidem*, 50.

samenwerking met de Duitse Orde, veel praktische evenementen worden ontplooid. Daarnaast is er één keer per jaar sprake van een zogenaamde TEMA-dag, waarbij alle drie de Ordes gezamenlijk een dag van bezinning hebben. Ook is er een samenwerkingsverband tussen beide jongerenbeweging, de Maljoh's (Maltezer-Johanniter jongeren).

Uit cijfers uit 2011 blijkt dat de Orde een ledenaantal van 610 had, een vrijwilligersaan-tal van 4800 en een bereik van 80000 hulpbehoevende per jaar. Daarnaast bestaat de Orde momenteel uit tweeënveertig vrijwilligersgroepen, doet de Orde gemiddeld eenendertig vakantiebemiddelingen per jaar en geeft het gemiddeld tweeëntwintig trainingen voor vrijwilligers. Om dit alles mogelijk te maken werkt de 'Johanniter hulpverlening' van de Orde met een begroting van € 547.927.²⁹

---

²⁹ Auteur onbekend, 'Waar staan we?', *Johanniter nieuws*, (april 2011), 34.

3. Een protestant christelijke Orde?

In dit hoofdstuk zal worden gekeken naar in hoeverre de Orde zich nog laat voorstaan op haar protestants-christelijke karakter. Hoe is er door de jaren heen omgegaan met de eis dat leden het protestantse geloof moesten aanhangen en hoe past een uitgesproken protestants karakter in een geseculariseerde en min of meer ontzuilde maatschappij? Bij het beantwoorden van deze vragen zal er gekeken worden naar de nieuws- en contactbladen van de Orde. De nieuwsbladen zijn vooral bedoeld om de eigen leden te informeren, de contactbladen zijn op hun beurt bedoeld om alle vrijwilligers van de Orde te informeren.

Al bij het opslaan van het voorwoord van het jubileumboek ‘Honderd jaar Johanniter Orde in Nederland, 1909-2009’, wordt er benadrukt waar dit boek voor is: ‘verslag doen van de maatschappelijke activiteiten en wederwaardigheden van de afgelopen eeuw’.³⁰ Daarnaast wordt het blad ‘Johanniternieuws’, dat drie keer per jaar uitkomt, stevast geopend met een overdenking. Dit zijn geen spirituele teksten, waarbij er gestrooid wordt met tallozen denkers over religie of over spiritualiteit. Integendeel, er wordt bij deze overdenkingen, veelal opgehangen aan christelijke feesten als Pasen of Kerst, veel uit de Bijbel geciteerd en een beroep gedaan op wat daar in de praktijk mee gedaan kan worden. Een voorbeeld hiervan is de Paasoverdenking uit 2015, geschreven door dominee Casper van Dongen: ‘We kunnen ons in 2015, 900 later, druk maken over: of God ‘bestaat’, of Jezus ‘echt bestond’ en of Hij ‘lijfelijk is opgestaan’ – alsof Paasgeloof dáár van af hangt. Pasen drukt ons met de neus op ernstiger feiten, namelijk de nood van en het geweld tussen mensen: in Jeruzalem en daarbuiten, toen en nu. Vanuit Paasgeloof opereerden de eerste Johanniters als Hospitaalridders: met barmhartigheid – en geen Jihad! – metterdaad. Ik wens u een Gods-dienstig Pasen!’³¹

Deze overdenkingen, waarmee het ‘Johanniternieuws’ altijd begint, zijn niet altijd standaard geweest. Sinds het aantreden van coadjutor Pieter de Savornin Lohmann in 2004 zien we dat het ‘Johanniternieuws’ wordt geopend met overdenkingen, pas daarna komt er een evaluatie van de afgelopen tijd door de coadjutor zelf. In de ‘Mededelingenbladen’ (zo heette het ‘Johanniternieuws nieuws toen nog) van de jaren ’70 en ’80 is er overigens nog geen sprake van overdenkingen of de zogenaamde TEMA dagen, die sinds 1997 in het leven zijn geroepen.

Ook tijdens de jaarlijks gehouden Ridderdagen wordt er veelvuldig verwezen naar de christelijke inspiratie, waarvan uit de Orde mag opereren. Zo zijn de laatste woorden van de overdenking van de Ridderdag uit 2010 als volgt: ‘Niet het zwarte doosje van de mier, noch het dogma van het kerkelijk instituut, maar de innerlijke gezindheid van mensen alleen kan het woord van God bewaren. Laten we er samen voor zorgen dat God het niet in ons begeeft. *Laat ons het zout der aarde zijn,/ het licht der wereld, klaar en rein./ Laat ons Gods woord bewaren, / Zijn waarheid openbaren.* Besluiten wij deze overdenking met het bidden van de vertrouwde woorden: Eeuwige God, Levend vanuit een geest van dienstbaarheid, gesterkt door Uw Woord, in het voetspoor van Uw Zoon Jezus Christus, bidden wij om dankbaarheid en eenvoud: Wilt Gij ons als Johanniter Orde, en allen die met haar verbonden zijn, kracht geven om trouw aan onze beginselen de zwakken te beschermen en Uw schepping te dienen. Wij bidden dat we dit werk mogen doen in eenheid, dat wij elkaar bemoedigen en stimuleren, en dat wij zo, samen met allen die ons voorgingen, meebouwen aan het werk dat Jezus

---

³⁰ Heshusius, *Honderd jaar Johanniter Orde in Nederland*, 5.

³¹ Casper van Dongen, ‘Pasen 2015’, *Johanniter nieuws*, (april 2015), 4.

Christus is begonnen, een wereld van vrede en gerechtigheid, tot eer van Uw heilige Naam. Amen.’³² Dit laatste gebed is het zogenaamde ordegebed, waarmee de Ridderdagen altijd worden afgesloten. Daarnaast komt het ordegebed regelmatig terug in het Johanniternieuws.

Het huidige protestant christelijke karakter komt niet alleen naar voren door het feit dat de leden nog steeds van protestantse geloof moeten belijden, maar veelmeer door de goede werken die de Orde en haar (niet-adellijke) vrijwilligers ontplooiën. De doelstelling volgens artikel drie van de statuten luidt dan ook als volgt: ‘Het doel van de Orde is gericht op de bevordering van de belangen van personen en instellingen, wier werkzaamheden liggen op protestants-christelijk kerkelijk terrein, als mede op het gebied van liefdadigheid op protestants-christelijke grondslag in het algemeen en op de zieken- en gewondenverpleging in het bijzonder.’³³

In aanvulling op deze genoemde doelstellingen in de statuten komt de Orde in haar nieuwsbladen, overdenkingen en jubileumboeken veelvuldig terug op het allesomvattende motto uit Mattheüs 25:34-41, te lezen op de tweede pagina van deze scriptie. Deze acht zaligsprekingen komen ook terug in het achtpuntige kruis van de Orde, dit achtpuntige kruis staat op het voorblad van de scriptie. Deze acht zaligsprekingen of christelijke bezielingen betreffen de volgende waarden: ‘1. Hulp, wie onder ligt, wordt opgericht. 2. Troost, wie verdriet heeft, troost ontvangt. 3. Bescheidenheid, wie bescheiden blijft, ruimte krijgt. 4. Rechtvaardigheid, wie recht doet, goed ontmoet. 5. Empathie, wie meeleeft, méér leeft. 6. Integriteit, wie integer is, God ziet. 7. Vrede, wie vrede maakt, toekomst draagt. 8. Geloof, wie waaagt, wint.’

Casper van Dongen, de dominee van de Orde en tevens voorzitter van de commissie Geestelijke Vorming heeft wat betreft de christelijke identiteit een sterk praktische en kritische mening. Zo schrijft hij in het Johanniternieuws van september 2009 dat de orde soms nog te veel een sfeer van een reünistenclubje heeft en meer een voorbeeld zou moeten nemen aan de Johanniter Orde in Duitsland.³⁴ Daar werkt men namelijk met een nog professionelere organisatie van vrijwillige krachten, genaamde ‘Johanniter Unfall Hilfe’. Deze organisatie voorziet in eerste hulpvoorzieningen en talloze andere activiteiten voor hulpbehoeftigen. Van Dongen roept iedere Johanniter dan ook, heel praktisch op, minstens één keer per jaar aandacht te besteden aan een zwakker iemand in de maatschappij.³⁵ Bij deze oproep past ook het stukje van de volgende overdenking van de ‘Werkridderdag’ van 2007: ‘Het is onmiskenbaar dat het christen-zijn van Bonhoeffer niet goedkoop is, zijn christen-zijn vloekt met salonfähigkeit. Of – denkend aan Soren Kierkegaard – het heeft niets van doen met een louter esthetisch of zelfs een zuiver ethisch christen –zijn. Als het navolgen van Christus de bereidwilligheid impliceert om een kruis te dragen – *en de leden van uw orde doen dat* – dan kan het niet anders of christen-zijn heeft meer om het lijf dan vrome vormelijkheid en goedwillende moraliteit. Immers, zoals de dichter Thom Naastepad treffend weet te zeggen: ‘het gaat niet om moraal, maar om het moreel’. Het is zozegd je innerlijke dispositie die niet alleen bepalend is voor de kwaliteit van het goede doen, maar die bovenal de geestkracht daartoe voedt.’³⁶ Deze overdenking van ds. A. van der Bor sluit met zijn uitspraak over ‘salonfähigkeit’ aan bij de constatering van ds. van Dongen om af te komen van sfeer van een reünistenclubje.

---

³² Casper van Dongen, ‘Spiritualiteit’, *Johanniter nieuws*, (april 2011), 45.

³³ J.W. Jongedijk, *Ridderlijke orden in Nederland*, (Zaltbommel, 1965) 26.

³⁴ Auteur onbekend, ‘Een nieuw tijdperk?’, *Johanniter nieuws*, (september 2009), 28.

³⁵ Auteur onbekend, ‘Een nieuwe tijdperk?’, *Johanniter nieuws*, (september 2009), 28.

³⁶ A. van der Bor, ‘Terugblik Werkridderdag’, *Johanniter nieuws*, (september 2007), 34.

In het volgende hoofdstuk zullen we zien dat de Orde de laatste vijftien tot twintig jaar bezig is een echte moderniseringslag te maken en daarbij steeds meer doorheeft dat de activiteiten die gedaan worden ook breed over het voetlicht mogen komen. Dit gebeurt onder andere door het Contactblad van de 'Johanniter hulpverlening'. Tot de jaren '90 zien we hierbij dat er via het contactblad verscheidene oproepen worden gedaan tot het werven van leden. Na die tijd lijkt de Orde op een meer vaste basis te kunnen pogen en wordt er meer een oproep gedaan om via het eigen netwerk naar meer naamsbekendheid van de Orde te streven.

Het met name protestantse karakter is door de jaren heen niet onbetwist gebleven. En nog steeds speelt deze kwestie binnen de Orde een rol. Zo werd in het eerder genoemde 100-jarig jubileumboek een aantal Johanniter-leden geïnterviewd. Een steeds terugkomende vraag hierbij was wat er moest worden gedaan met de eisen dat nieuwe leden van protestants-christelijke huize en van adel moesten zijn. Bijna alle geïnterviewden gaven hierbij aan dat ze het vanwege de tradities en homogeniteit het belangrijk vinden dat de Orde geen allegaartje wordt van mensen die gemaakt chique zogenaamd vrijwilligerswerk willen doen. Over de eis van het protestante karakter zijn ze echter minder eensgezind. Veel leden kunnen het zich voorstellen dat hier in de toekomst makkelijker mee moet worden omgesprongen. Er is echter maar één lid dat zich duidelijk uitspreekt voor het laten varen van de eis van het protestants-christelijk zijn.³⁷

Tijdens de Ridderdag van 1960 wordt er gediscussieerd over drie voorstellen tot verruiming van de eisen voor het lidmaatschap. Dit zou moeten leiden tot een groter ledental, zodat er de beschikking komt over meer middelen en het arbeidsveld daarmee zou kunnen worden uitgebreid. De drie voorstellen waren: '1. Het laten vallen van de eis van te behoren tot de Nederlandse Adel; 2. Het laten vallen van de eis te behoren tot een protestants kerkgenootschap; 3. Het openstellen van het lidmaatschap van de Orde voor zowel vrouwen als mannen.'³⁸ Het eerste en het derde voorstel hebben in de het Kapittel geen meerderheid gevonden. Over het derde heeft verdere studie plaatsgevonden, maar is tot op de dag van vandaag niet ingewilligd. Tijdens de Ridderdag van 1974 is er misverstand ontstaan over een bepaling, waartoe het Kapittel in 1966 besloot en de mogelijkheid gaf om in zeer bijzonder gevallen af te wijken van de eis tot het behoren tot een protestants kerkgenootschap: 'Een ander belangrijk punt, dat aan de orde komt, is de statutaire bepaling, dat iemand, die lid van de Orde wenst te worden, lid dient te zijn van een protestants kerkgenootschap. De daarop volgende bepaling, dat het Kapittel in zeer bijzondere gevallen van deze bepaling ontheffing kan verlenen, heeft aanleiding gegeven tot misverstanden. Bij de invoering van deze ontheffingsmogelijkheid in 1966 is in het bijzonder gedacht aan leden van de Nederlandse Protestanten Bond en vergelijkbare groeperingen en zeker niet aan personen die zich buiten elke reformatorische kerkelijke gemeenschap hebben geplaatst. Het lidmaatschap van een protestant kerkgenootschap is dus nog steeds vereist.'³⁹

In 1980 blijken veel jongeren binnen de Orde moeite te hebben 'met het afleggen van een geloofsbelijdenis, welke hen aan een bepaald kerkgenootschap bindt. Het Kapittel heeft zich

---

³⁷ Jhr. Mr. P.H.G. Nahuys, *De herdenking naar aanleiding Johanniter Orde van het vijfenzeventigjarig in Nederland bestaan van de Orde 1959-1984* (Den Haag, 1984), 7.

³⁸ Nahuys, *De herdenking naar aanleiding Johanniter Orde van het vijfenzeventigjarig in Nederland bestaan van de Orde*, 9.

³⁹ Nahuys, *De herdenking naar aanleiding Johanniter Orde van het vijfenzeventigjarig in Nederland bestaan van de Orde*, 24.

hierover uitvoerig beraden en is tot de conclusie gekomen, dat de af te leggen verklaring en gelofte voor een herziening in aanmerking komen.⁴⁰ Op dit voorstel komt vanuit de Orde echter heel wat kritiek. Velen zijn bang dat het de Orde zal ‘denatureren tot een instelling van weldadigheid met een Christelijk tintje.’⁴¹ De Werkmeester kan de gedachtegang van hen die zich tegen de voorstellen verzetten, zeer goed volgen. Ook hij heeft grote bezwaren gehad, maar is uiteindelijk tot een ander oordeel gekomen. Hij formuleert dit als volgt: ‘Wij kunnen er niet omheen, dat de algemeen – onzichtbare- Christelijke kerk meer omvat dan alleen de optelsom van de bestaande kerkgenootschappen, die in de loop der tijden zijn ontstaan. Zo is er een grote groep, meest jongere Christenen, die overtuigd is dat de bestaande kerkgenootschappen en in het bijzonder hun verdeeldheid, eerder de algemeen Christelijke kerk schaden dan die bevorderen, laat staan representeren en daarom bezwaar hebben tegen het afleggen van een belijdenis, die hen aan een kerkgenootschap bindt. Die waardevolle groep kan men slechts incorporeren door af te stappen van een veelal formeel lidmaatschap van een kerkgenootschap en over te gaan naar een eigen verklaring en belofte, die inhoudt, dat men met woord en daad zijn Christelijke geloof wil belijden, zoals in de voorgestelde statutenwijziging openomen.’⁴² Vanaf dit moment is het niet langer nodig om daadwerkelijk belijdend lid van een protestants kerkgenootschap te zijn. Deze perikelen omtrent de eisen tot toetreding kunnen wat betreft de Savornin Lohmann voor een groot gedeelte gekoppeld worden aan de tijdsgeest van de jaren ’70 en ’80. ‘In de 21e eeuw signaleer ik een duidelijke verandering. Mensen beseffen dat de adel geen ‘gevaar’ inhoudt want de adel heeft rechten noch voorrechten. De sterk gelijkheidsgerichte sfeer van de jaren zeventig heeft plaats gemaakt voor een meer carrièrerichte sfeer. Men wil er ook maatschappelijk bij horen. In dat streven past hernieuwde waardering voor de adel. Persoonlijk laat ik me niet voorstaan op mijn naam en titel, maar vind ik wel dat ik geroepen ben om, in lijn met mijn voorouders, bepaalde verantwoordelijkheden op me te nemen.’⁴³

Wat betreft de samenwerking met de twee andere adellijke ordes in Nederland, kunnen we zeggen dat er bijzonder goede verstandhouding en samenwerking plaatsvindt. Zo werken de jongerenverenigingen van de Johanniter en de Maltezer Ordes al sinds de jaren ’70 intensief samen. Ze organiseren onder andere zeilkampen voor kinderen die nooit op vakantie kunnen. Ook de onderlinge band tussen beide Ordes wordt aangehaald door de organisatie van uitstapjes en jongerenbals, waaronder het befaamde Oranjebal. De bevestiging van deze intensieve samenwerking kunnen we zien in de totstandkoming van het gezamenlijke mededelingenblad ‘Samen op weg, Kerstmis 1978’. In dit mededelingenblad wordt verslag gedaan van de samenwerking tot dan toe. Verder wordt er vooruitgeblikt op wat beide Ordes nog voor elkaar kunnen betekenen. Er wordt onder ander ook gesproken op een gezamenlijk kerkdienst, iets wat in 1979 in de Geertekerk in Utrecht zou plaatsvinden.⁴⁴ Ook met de eveneens protestantse Duitse Orde onderhoudt de Johanniter Orde goede contacten. Omdat de Duitse Orde uit een gering aantal leden bestaat, bestaat deze samenwerking vooral uit een financiële bijdrage.

---

⁴⁰ Nahuys, *De herdenking naar aanleiding Johanniter Orde van het vijfenzeventigjarig in Nederland bestaan van de Orde*, 24.

⁴¹ Ibidem, 24.

⁴² Ibidem, 24.

⁴³ Heshusius, *Honderd jaar Johanniter Orde in Nederland*, 7.

⁴⁴ Samenwerkingsverband tussen Johanniter en Maltezer Orde, *Samen op weg* (Utrecht, 1978), 58.

4. Zelfrepresentatie, Johanniter 2.0

Dat de Johanniter Orde in Nederland de laatste jaren meer nadenkt over hoe zij naar buiten wil treden, werd al enigszins duidelijk in het vorige hoofdstuk. Men is zich hier, met de uitgave van het jubileumboek in 2009, met de woorden van coadjutor Pieter de Sarvornin Lohman zeer van bewust: ‘We hebben nooit zo de behoefte gevoeld ons te profileren, maar dat kan tegenwoordig niet meer. We moeten zichtbaar worden in ons werk en daarmee naar buiten treden.’⁴⁵ Even verderop voegt hij daaraan toe: ‘Goede werken in stilte doen is passé. Als we als Johanniter Orde vrijwilligers willen aantrekken, projecten willen oppakken en begeleiden, dan moeten we herkenbaar zijn. We willen transparant zijn. De geheimzinnigheid die nog vaak rond de orde hangt, willen we afschudden. Die route is al ingeslagen.’⁴⁶ Dit stukje geeft heel duidelijk aan dat de Orde zich bewust is van haar reputatie naar buiten toe, men wil aan het geijkte beeld werken en omzetten naar een transparante orde, waarbij de orde als eerste moet worden gezien als een professionele hulporganisatie. Naar buiten toe zou de adellijke rol een veel minder grote rol moeten spelen.

In datzelfde jubileumboek beschrijft de Orde zichzelf als een instelling die zichzelf professioneel wil richten op hulpverlening: ‘De Johanniter Orde heeft zich in Nederland in honderd jaar ontwikkeld van een traditionele ridderorde tot een eigentijdse instelling die zich professioneel richt op hulpverlening. Naast de orde is de Johanniter Hulpverlening ontstaan als coördinator van ruim drieduizend vrijwilligers als een professionele goede doelenorganisatie. In de jaren vijftig is door de toen nog apart georganiseerde dames van de Johanniter Orde het concept voor begeleide vakantieweken ontwikkeld voor ouderen en chronisch zieken. Een primeur indertijd. Met begeleiding van vrijwilligers kunnen mensen van een vakantieweek genieten, te midden van lotgenoten en anderen die elkaar begrijpen. Sinds enkele jaren kunnen ook jonge gehandicapte mensen deelnemen aan een door andere jongeren begeleid weekend naar de stad, waar ze kunnen uitgaan, of deelnemen aan een zeilweekend. De Johanniter Orde en de Johanniter Hulpverlening zijn een middelgrote speler in deze sector van de gezondheidszorg geworden. Is daarmee de vraag: ‘Waarom een Johanniter Orde?’ eigenlijk beantwoord? Jonkheer De Savornin Lohman: ‘De orde is er nu eenmaal en ze leidt een behoorlijk bloeiend bestaan. Johanniters leveren een zinvolle bijdrage aan de wereld van zorg, we worden steeds actiever en nuttiger, dus maak er gebruik van. Het zou een gemis zijn als de orde en niet meer is. Vanuit de orde hebben sommige leden bepaalde ingangen in de maatschappij die anderen niet hebben. Er zijn hulpgroepen die met groot enthousiasme in bepaalde instellingen in diverse regio’s in het land werken. We trekken bepaalde vrijwilligers aan die juist graag onder de vlag van de Johanniter Orde willen functioneren omdat we een sociaal verband bieden. Ze zijn trots op hun status als Johanniter vrijwilliger.’⁴⁷

Vanaf de jaren ’50 zien we binnen de Orde een duidelijke professionaliseringslag. Zo werd in 1959 de ‘Johanniter hulpverlening’ gereorganiseerd met vaste commissies die zich moesten toeleveren op een specifieke taak. De commissies waren de Commissie Geestelijke Vorming, die cursussen en conferenties te organiseren kreeg, de Publicatiecommissie, voor berichten in onder andere het Contactblad en de Propagandacommissie. Tevens werd in 1965 een tweede secretaresse van het Kapittel aangesteld, belast met het afhandelen van nieuwe aanmeldingen.

---

⁴⁵ Heshusius, *Honderd jaar Johanniter Orde in Nederland*, 7.

⁴⁶ *Ibidem*, 7.

⁴⁷ *Ibidem*, 48.

Ook het vrijwilligerswerk werd op een meer professionele manier aangepakt.⁴⁸ Tot 1974 werd dit werk geregeld via de werkcommissie der Johanniter Orde. In het verslag van ‘Werkcommissie der Johanniter Orde in Nederland, 1951-1961’ wordt er echter al nagedacht over een apart op te richten stichting, die zich meer permanent op het vrijwilligerswerk kan toeleggen.⁴⁹ Dit gebeurde dan ook in 1974 met de oprichting van ‘Stichting Werken’, waarbij de Orde onder andere opleidingen tot verpleegster ging aanbieden en campagnes tot ‘werving van helpsters’ ging initiëren. In 2001 werd de ‘Stichting Werken’ omgedoopt in de meer algemene naam van ‘Johanniter Hulpverlening’. Vandaag de dag omvat de ‘Johanniter Hulpverlening’ 4800 vrijwilligers, waarmee een aantal van 80.000 hulpbehoevenden wordt bereikt.⁵⁰

‘Transparante Johanniter orde in de 21 eeuw’. Met dit kopje opent een artikel van het ‘Johanniternieuws’ uit het april nummer van 2011. De toenmalige coadjutor Pieter de Savornin Lohman bespreekt in dat nummer dat er voldoende mogelijkheden zijn om in de volgende eeuw het bestaan en activiteiten te ontwikkelen. ‘De Johanniter Orde bevindt zich momenteel in een fase die aantrekkelijker is dan in de jaren zeventig omdat er meer ruimte en waardering is gekomen voor dit soort organisaties en hun activiteiten. Johanniters worden als partners in projecten met andere organisaties serieus genomen. Dat leidt ertoe dat vormen van samenwerking op het terrein van de zorg verder uitgebouwd kunnen worden. De Orde kan verder groeien wat ledental betreft. Dat betekent dat we vooruit moeten kijken, met behoud van tradities. We moeten niet achterover leunen en alleen oog hebben voor het laatste. Dan lopen we vast. We zijn actief bezig met ledenwerving, het bestuur van de Johanniter Hulpverlening bestudeert nieuwe mogelijkheden voor projecten.’⁵¹

Interessant en exemplarisch voor het karakter dat de Orde naar buiten toe wil uitstralen is ook de emancipatie van de Damesafdeling van de Orde. In 1950 werd deze Damesafdeling in Nederland opgericht. In 1975 werd de eerste stap naar verzelfstandiging gezet met het instellen van een rechtspersoonlijkheid bezittende Vereniging Damesafdeling. Hiermee was de Damesafdeling echter nog niet gelijk aan de mannelijke evenknie. Daarom werd de roep om gelijkwaardigheid steeds luider en kon deze roep niet meer worden genegeerd. In 1990 werd de Vereniging Damesafdeling ontbonden om verder te gaan als Damesconvent van de Johanniter Orde in Nederland. De Johanniter Orde bestond daarna uit een Ridderconvent en een Damesconvent, elk met hun eigen identiteit maar met een gelijkwaardige positie, ook in het kapittel. Hiermee is de Orde ten opzichte van de andere ordes een unicum in Europa. Bij veel Ordes zijn vrouwen namelijk niet toegelaten.

Bij het doen van deze werken staan de volgende vier kernwaardes centraal. Deze kernwaardes worden op de tweejaarlijkse ontmoetingsdagen voor vrijwilligers altijd uitgebreid toegelicht. 1. Duidelijke identiteit; dit is de vorm van traditie en de manier waarmee de Orde over komt. 2. Organisatie die deskundigheid geeft; werving van vrijwilligers en de kennis en ervaring. De Orde biedt trainingen aan en biedt onderlinge uitwisseling op coördinatoren dagen, de website en database. Ook is er het Contactblad voor de vrijwilligers. 3. Geen vergoeding, wel erkenning; er zijn de voor- en najaarsdagen; de vrijwilligersspelden. 4. Financiële steun; denk

---

⁴⁸ Nahuys, *De herdenking naar aanleiding Johanniter Orde van het vijfenzeventigjarig in Nederland bestaan van de Orde*, 67.

⁴⁹ C.B. Rijnders, *Werkcommissie der Johanniter Orde in Nederland* (Hilversum, 1962), 14.

⁵⁰ Heshusius, *Honderd jaar Johanniter Orde in Nederland*, 100.

⁵¹ Pieter de Savornin Lohmann, ‘Transparante Johanniter orde in de 21 eeuw’, *Johanniter nieuws*, (april 2011), 11.

aan de verzekeringen en het premieplan.⁵² De Orde is zich sinds dat het is gaan samenwerken met vrijwilligers, bewust dat hierbij goede begeleiding is gewenst. Dit blijkt onder andere uit de studie ‘Vrijwilligers: eigengereid of eigenberekend, professionele zorg, vrijwilligers, omgevingshulp, zelfzorg’ uit 1985, uitgevoerd door de ‘Stichting Werken’. In deze studie wordt het spanningsveld aangegeven tussen wat vrijwilligers wel en niet kunnen en mogen. In hoeverre mogen zijzelf initiatief tonen en waar begint het werk van een professionele verpleegkundige? Allemaal vragen waar niet direct antwoord op gegeven wordt, maar er worden wel handreikingen voor in de praktijk gegeven.

Vanaf 2004, met het aantreden van de coadjutors de Savornin Lohmann en in juni 2012 met het aantreden van huidig Aernout Citters hebben we te maken met twee coadjutors die ‘uit het meer carrièregerichte’ bedrijfsleven komen. De Savornin Lohmann was plaatsvervangend directeur bij het Kabinet der Koningin, directeur kabinet en protocol bij Buitenlandse Zaken en als laatste ambtelijke functie was hij vertegenwoordiger van Nederland bij de Organisatie voor het Verbod op Chemische Wapens. Tegenwoordig is hij voorzitter van de Hoge Raad van Adel. De huidige Coadjutor Aernout Citters is in het bedrijfsleven opgeklommen en tegenwoordig financieel strateeg bij Tata Steel Group. Met hun intrede als Coadjutor van de Johanniter Orde lijkt er een andere wind te waaien. Zoals in het Jubileumboek ter ere van het 100-jarig bestaan beschreven is, is men zich meer bewust dat de werkzaamheden meer naar buiten toe moeten worden geventileerd. Transparantie en mee gaan met de tijd spelen daarbij volgens de Savornin Lohmann een belangrijke rol.

Vanaf 2014 zien we namelijk dat de moderniseringslag een volgende stap neemt onder het motto van ‘Johanniter 2.0’. In de Johanniter nieuwsbladen van 2014 en 2015 komen we meerdere keren deze slogan tegen. In het septembernummer van 2014 zien we een artikel getiteld ‘Horen social media thuis binnen de Orde?’. Er wordt in dit artikel uitleg gegeven over wat de verschillende sociale media als Twitter, Facebook, YouTube en LinkedIn inhouden. Er wordt geen uitspraak gedaan of iets wel of niet zou moeten. Het artikel geeft mogelijkheden om het werk van de Orde ook via Sociale media onder het voetlicht te brengen. Sinds 2011 werkt de Orde al wel met een besloten LinkedIn groep. In het april nummer van 2015 werd er teruggekeken op het 105-jarig bestaan van de Orde, dat gevierd werd in het oude radio zendgebouw in Radio Kootwijk: ‘De gekozen locatie, Radio Kootwijk, diep in de Veluwe, paste uitstekend bij het thema JO 2.0. Een niet toevallige keuze aangezien Radio Kootwijk vele decennia lang symbool stond voor moderne technologie en communicatie, met name vele jaren tussen Nederland en toenmalig Nederlands-Indië.’⁵³ De lustrumcommissie had ook gekozen voor een andere opzet van de dag. Er vond geen traditioneel bal plaats, maar een heel ander programma in de tenue de ville met onder meer cabaret. Dit alles, volgens de schrijver van het artikel, ‘in het kader van Johanniter 2.0, waarmee de 105 jaar oude Orde wil laten zien zich blijvend te vernieuwen.’⁵⁴

---

⁵² Heshusius, *Honderd jaar Johanniter Orde in Nederland*, 34.

⁵³ Pieter de Savornin Lohmann, ‘Viering 105-jarig bestaan in Kootwijk in teken Johanniter Orde 2.0’, *Johanniter nieuws*, (april 2015), 20.

⁵⁴ Pieter de Savornin Lohmann, ‘Viering 105-jarig bestaan in Kootwijk in teken Johanniter Orde 2.0’, *Johanniter nieuws*, (april 2015), 20.

5. Conclusie: stap voor stap vooruit

Als we terugkijken op waarom de Orde 105 jaar geleden werd opgericht en we kijken waar de Orde nu staat, zien we een groot aantal punten van verschil. Gezien de eerder beschreven, vooral zelfzuchtige motieven van Prins Hendrik om de Orde in Nederland herop te richten kunnen we vaststellen dat de Orde er vandaag de dag vooral is voor het doen van goede werken voor de medemens. De weg naar de nadruk op het doen van goede werken ging echter stap voor stap. Vanaf de jaren '50 zien we langzamerhand een professionalisering en nadruk op het ontplooiën en organiseren van vrijwilligerswerk. Dit komt onder andere tot uitdrukking in het ontstaan van de 'Stichting Werken' in 1974, dat zich op een professionele manier gaat bezighouden met het opleiden van verpleegkundigen. De laatste tien jaar is men zich hierbij bewust dat goede werken doen in stilte, passé is. De jaren daarvoor hield men zich, getuige de nieuwsbladen, niet expliciet bezig met het beeld naar buiten.

Deze ontwikkeling hangt ook samen met de ontwikkeling dat adel, ten opzichte van de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw, meer wordt gewaardeerd. Zo beschreef voormalig coadjutor de Savornin Lohmann bij het 100-jarig bestaan. Hiermee liggen voor de Orde kansen om zich te herprofilen. Het is dan ook goed dat er geen afscheid van het adellijke karakter is genomen, omdat er op die manier een bepaald publiek aan vrijwilligers wordt getrokken, die goed bij de doelstellingen van de Orde passen en trots zijn op de Orde en hun werk.

Toch is er ten opzichte van de beginjaren van de Orde ook een aantal vaste tradities blijven bestaan. De eis dat men van adel en van protestants-christelijke huize moet komen is door de jaren heen wel bekritiseerd en besproken, maar niet afgeschaft. De leden van de Orde vinden dat met het oog op traditie en de homogeniteit van de Orde het een eis moet blijven dat leden van adel zijn. Over de eis van het protestants-christelijke is in 1980 iets toegegeven. De nieuwe leden hoeven geen belijdend lid meer te zijn van een reformatorische kerkgenootschap. Het is tegenwoordig ook voldoende om tijdens de gelofte op de Ridderdag te beloven om vanuit het protestants-christelijke geloof te opereren.

Met het aantreden van de coadjutors de Savornin Lohmann en Citters zien we de grootste moderniseringslag. De Orde wil zich naar buiten toe veel meer gaan profileren. Daarnaast werkt men onder het mom van 'Johanniter 2.0' aan een Orde die volledig met de tijd mee wil gaan. Nieuwe communicatiemiddelen kunnen hierbij in de toekomst een grote rol gaan spelen. Bij deze moderniseringslag wordt er echter in het geheel geen afscheid genomen van het protestants-christelijke karakter. We zien juist dat de Johanniter nieuwsbladen sinds 2007 steevast worden geopend met een overdenking. Ook tijdens Ridderdagen wordt er veelvuldig geput uit de christelijke inspiratie die de Orde mag hebben. De nieuwsbladen uit de jaren '60 en '70 hebben een veel meer op zichzelf gericht karakter. Er wordt vooral aandacht besteed aan interne veranderingen en strubbelingen.

Hiermee samenhangend blijkt dat de Orde tegenwoordig, vooral en ten eerste, gezien wil worden als een hulpverleningsorganisatie. Dat de leidinggevenden daarbij van adellijke afkomst zijn, is vooral van belang voor het bijzondere netwerk dat zij aan kunnen boren.

In de toekomst zou het aan te bevelen zijn om meer onderzoek te doen naar de rol en ontwikkeling van adellijke Ordes in Nederland. Dit onderzoek is nu namelijk nog zwaar onderbelicht. Deze bachelorscriptie hoopt te kunnen bijdragen aan een verandering in het beeld dat adellijke Ordes, zoals de Johanniter Orde, gezien worden als archaische, traditionele en verouderde instituten. De Johanniter Orde heeft stap voor stap en vooral de laatste jaren

laten zien in staat te zijn te reflecteren op het eigen doen en laten. Men wil hierbij niet vasthouden aan tradities of dogma's, maar op een pragmatische manier kijken naar wat de omstandigheden bieden.

Bibliografie

Beresteyn, E.A., *Geschiedenis der Johanniter-Orde in Nederland tot 1795* (Assen, 1934).

Dijkhof, Hoegen Hans, *The legitimacy of Orders of St. John : a historical and legal analysis and case study of a para-religious phenomenon* (Amsterdam, 2006).

Dronkers, Jaap, *De maatschappelijke relevantie van hedendaagse Nederlandse adel*, (Amsterdam, 2000).

Flugi van Aspermont, C.H.C., *De Johanniter-Orde in het Heilige Land, 1100-1292* (Assen, 1957).

Gevers, A., Gietman, C. en Kuiper, Y., *Mensen van adel* (Zwolle, 2004).

Jongedijk, J.W., *Ridderlijke orden in Nederland*, (Zaltbommel, 1965).

Heshusius, Monda, *Honderd jaar Johanniter Orde in Nederland 1909-2009* (Amsterdam, 2009).

Hoge Raad van Adel, *De Nederlandse adel* (Amsterdam, 1995).

Kolf, Marius, *De civil society en oude ridderorde* (Rotterdam, 2004).

Montijn, Ileen, *Hoog geboren* (Amsterdam, 2012).

Nahuys, P.H.G., *De herdenking naar aanleiding Johanniter Orde van het vijfenzeventigjarig in Nederland bestaan van de Orde 1959-1984* (Den Haag, 1984).

Rijders, C.B., *Werkcommissie der Johanniter Orde in Nederland* (Hilversum, 1962).

Samenwerkingsverband tussen Johanniter en Maltezer Orde, *Samen op weg* (Utrecht, 1978).

Riley-Smith J., *Hospitallers, the history of the Order of St. John* (New York, 1999)

Winter, Maria van, *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen* (Groningen, 1962).

Winter, Maria van, *Sources concerning the Hospitallers of St. John in the Netherlands, 14th-18th centuries* (Leiden, 1998).

Overig

Tallose nieuws- en contactbladen van de Johanniter Orde en de Johanniter Hulpverlening sinds 1975, inzichtelijk in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

